

substantivem (*zelený klobouk*), nebo těsně za substantivem: *cesta lesem*; viz § 254, 261.

Poznámka: Přívlástek má velmi rozmanité formy a různé funkce ve stavbě vět a výpovědí. Je to (kromě jiného) důsledkem toho, že při změně slovesa (nebo adjektiva) v podstatné jméno nebo při vynechání slovesa či adjektiva z věty se – zjednodušeně řečeno – všechny větné členy, které s tímto slovesem nebo adjektivem syntakticky bezprostředně souvisejí, mění právě v přívlástek: *studenti čtou* (podmět označující agens) – *četba studentů* // *studentská četba* (přívlástek označující agens); *počasí je nepříznivé* (podmět označující nositele vlastnosti) – *nepřízeň počasí* (přívlástek označující nositele vlastnosti); *Petr zbledl* (podmět označující patiens) – *zblednutí Petra* // *Petrovo zblednutí* (přívlástek označující patiens); *čte v posteli* (adjunkt označující místo) – *četba v posteli* (přívlástek označující místo); *čte hlasitě* – *hlasité čtení*; *otec má hodinky* – *hodinky mého otce* // *otcovy hodinky* (přívlástek označující vlastníka); *dívka má tmavé vlasy* – *dívka tmavých vlasů* // *tmavovlasá dívka* // *dívka s tmavými vlasy* (přívlástek označující vlastnost) apod.

Z hlediska formy se tradičně rozlišuje přívlástek shodný a neshodný.

Přívlástek shodný

247 Přívlástek shodný je takový přívlástek, který se shoduje se substantivem v některých gramatických kategoriích, zvl. v rodě, čísle a pádě.

248 (1) Shodný přívlástek, který charakterizuje **vlastnosti** osob, zvířat nebo věcí pojmenovaných substantivem, se nazývá přívlástek **kvalitativní**. Vyjadřuje se:

249 (a) **adjektivy** (jak kvalitativními, a to neodvozenými i odvozenými, tak i relačními, včetně posesivních); užívá se jen dlouhých/složených tvarů adjektiv a adjektivum se shoduje s řídícím jménem v rodě, čísle i v pádě: *mladý muž*, *mladého muže*, *mladému muži* ...; *smutná žena*; *vlněné ponožky*. Povahu shodného přívlástku mají i nesklonná hov. přídavná jména (*prima sezóna*, *khaki oblek*) a substandardní zkratky přídavných jmen (*senza film*; *bezva holka*; *nefér zákrok*). V současné češtině se šíří shodný přívlástek vyjádřený nesklonnými slovy cizího původu (*country festival*; *safari park*; *fit centrum*; *gama núž*) a výrazy zkratkové povahy (*Rh-faktor*, *UV-filtr*, *HIV-test*).

Porušení shody

- v pozici Nom a Vok (místo maskulina má adjektivum tvar feminina), typu *chlap líná*, *ty kluku nezbedná*, je – spolu s postpozicí přívlástku – signálem emocionálního postoje;
- v pozici Nom a Ak (adjektivum závislé na neurčitých zájmelech typu *nic*, *něco*, *co*, *co* má tvar Gen), typu *Nestalo se nic zvláštního*; *Přečtěte si něco pěkného*, je důsledek historického vývoje.

Relačním přídavným jménům konkurují ve funkci přívlástku

substantiva v různých pádech (prostých i předložkových): *majetkové škody* // *škody na majetku*; *soudní rozhodnutí* // *rozhodnutí soudu*; viz § 130, 260. Konkurence obou prostředků je však značně složitá. Obecně se dá říci jen to, že (shodný) přívlastek vyjádřený vztahovým adjektivem je významově méně určitý než (neshodný) přívlastek vyjádřený substantivem. Srov.: *lesní cesta* (= cesta lesem // v lese) X *lesní vůně* (= vůně jako v lese) X *lesní jahody* (= jahody z lesa) aj. Oba konkurující si prostředky však nejsou vždy zcela ekvivalentní. Srov.: *Cesta lesem* // *lesní cesta byla velmi příjemná* X *Cesta lesem* // **lesní cesta trvala asi hodinu*.

Dějová adjektiva lze chápat jako výsledek nominalizace přísudkového predikátoru přívlastkové věty vztažné; viz § 131: *vláček supící krajinou*; *dítě začínající mluvit*; *vyoperovaný žlučník*; *zkrhlé prsty*.

(b) **vedlejšími větami vztažnými**; shoda přívlastkové věty je signalizována v rodě a v čísle relativa (pád relativa se řídí funkcí relativa jakožto větného členu ve větě vedlejší); jejich transformační výklad viz § 123–126. V těchto větách se užívají tato relativa:

- Základní je relativum *který*, jeho knižním protějškem je *jenž*; některé prosté pády (např. nom. pl. *již*) jsou archaické, nejméně knižní je *jenž* v předložkových pádech (*o němž*, *k němuž* ...): *Tady v tom větru, který // jenž zametal nástupiště, vypadala větší*; *V jeho tváři se mísila nuda s pobouřením člověka, kterého // jehož bezdůvodně šikanují*.
- U jmen s významem místním je možné vedle relativ *který* // *jenž* užít vztažných místních příslovcí *kde*, *kam*, *odkud*, *kudy*: *Pamatuji si ještě na dům, do kterého // kam ráno vešel*. Relativ *který* // *jenž* je však nutno užít tehdy, neexistuje-li pro vyjádření konkrétního místního významu příslovce: *Blížil se pomalu k hrobu, kolem něhož se shromáždili všichni pozůstalí*.
- U jmen s významem časovým se vedle relativ *který* // *jenž* užívá přívlastkových vět s vztažnými časovými příslovci *kdy*, *odkdy*, *dokdy* ...: *Nastala noc, v níž // kdy gestapo honilo studenty po celé Praze*. V mnoha případech je však možné užít pouze vztažného příslovce: *Tu zimu, kdy ještě nosili smutek, věnoval se pečlivě obnově veškerého zařízení*. Vedle relativ tu mohou být i časové spojky, zvl. *když*: *V tu dobu, kdy // když štěpy kvetly, nikdo do sadu nechodíval*.

Poznámka: V nekultivovaných projevech se nezdálo přívlastkových vět se vztažnými příslovci užívá i po výrazech s jiným než místním nebo časovým významem: *Volební komise, kde máme dvě zástupkyně, rozhodla poměrem 6:2*; *Byl to případ, kdy i nejotrlejší vstávaly hrůzou vlasy na hlavě*.

- Kvalitu toho, co označuje substantivum, vyjadřují věty s relativem *jaký*: *V Morašicích u Opravitů sloužil čeledín, jakého dávno*

neměli. Zvl. u předmětů a jevů označených abstrakty je však možné vedle *jaký* užít *který/jenž*: *Letěla Václavovi pro noviny s ochotou, jakou // kterou nebývá zvykem prokazovat bratrům*. Vyjadřuje-li vedlejší věta kvalitu druhovou (shodnost nebo podobnost toho, co je označeno substantivem, s určitým druhem objektů), relativum *jaký* se nemusí shodovat s tímto substantivem v čísle: *Pulda dostal od bratra kahanec, jaký // jaké nosili do dolů havíři*.

- Ve funkci vztažného zájmena přivlastňovacího se užívá *jehož, jejíž, jejichž*: *Uhlí vytvořilo na stropě, jehož černé trámy vyčnívaly, velký kruh červeného světla*. Jejich volba je dána jejich funkcí jakožto relativ, tj. výrazů, které se vztahují k nějakému substantivu ve větě řídící: *muž, jehož bratr/kravata ...; žena, jejíž manžel/děti; dítě, jehož pes/psi; lidé, jejichž auto/auta*. Jakožto zájmena přivlastňovací se ovšem chovají stejně jako jiná posesiva, tj. jsou shodným přívlastkem k substantivu ve větě vedlejší. Proto stojí před tímto substantivem; *jejíž* se (podobně jako posesivum *její*) skloňuje, a shoduje se tedy s řídícím substantivem i v pádě (*žena, jejíž dítě; žena, bez jejíhož dítěte/bez jejíž tašky ...*), *jehož* a *jejichž* jsou (podobně jako posesiva *jeho, jejich*) nesklonná: *muž, jehož přítel; muž, bez jehož přítele; muž, jehož příteli ...* V hovorovém jazyce se někdy užívá ve funkci přivlastňovacího relativu *který*: *To je ten kluk, kterého maminku znáš*.

Zvl. v hovorovém jazyce se v jistých případech (viz § 251) vedle relativ typu „*který*“ v přívlastkové větě užívá tzv. analytických relativ „*nesklonné co + zájmeno 3. os.*“ nebo „*jak + zájmeno 3. os.*“: *Měla na sobě ten mohérový kabát, ve kterém // co (jak) v něm běhala po městě*. V Nom se zájmeno 3. os. neužívá: *Byl to ten chlápek, který // co (jak) se včera bavil s naší Zdenou*. Označuje-li relativum místo, může se vedle zájmena 3. os. užít i místních zájmenných příslovci: *Na nádraží jsem ji viděl u těch šaten, co (jak) si v nich // tam nechávají cestující všelijaké věci*. Analytické relativum je možné i místo přivlastňovacích vztažných zájmen: *To je ten kluk, jehož maminku znáš // co znáš jeho maminku*.

Poznámka: Od přívlastkových vět vztažných vyjadřujících vlastnost je třeba odlišovat vztažné věty, které přinášejí další novou informaci, popisující, jaký děj/stav pokračuje po ději/stavu vyjádřeném v předcházející větě: *Tatínek vyrobil z papíru dvě loďky, které jsme potom pouštěli v potoce u lesa; Odjel do Prahy, kde se setkal se svou přítelkyní*. Nazývají se **vztažné věty pokračovací**; viz § 126.

- Vztažné přívlastkové věty vztahující se k substantivním zájmenům typu *někdo* a *něco* jsou uvozeny relativy *kdo* a *co*: *Ať tam jde někdo, kdo umí německy; Leželo tam cosi, co připomínalo kus drátu*.

O větách typu *Byla to touha po penězích, která ho svedla na scestí; Byl to Dobrovský, kdo založil slavistiku* viz § 128.

Souhrnně se dá říct, že vlastnost osob, zvířat nebo věcí můžeme v přívlastkové pozici (v ideálním případě) vyjádřit čtyřmi různými výrazy, lišícími se mírou explicitnosti: *Vědci zkoumali prostor, který se nachází mezi hvězdami // Vědci zkoumali prostor nacházející se mezi hvězdami // Vědci zkoumali prostor mezi hvězdami // Vědci zkoumali mezihvězdný prostor.*

Poznámka: Záměrně neexplicitní jsou přívlastky typu *akademický basketbal*; viz § 303.

Přívlastek volný a těsný

Po stránce funkční se kvalitativní přívlastek dělí na **těsný** (restriktivní) a **volný** (nerestriktivní); viz § 124.

251

Z pravopisného hlediska je rozlišování těsného a volného přívlastku důležité zvl. u postponovaných rozvitých přívlastků, jejichž jádrem jsou přídavná jména (zvl. dějová). Přívlastky volné (nerestriktivní) se totiž oddělují čárkou, přívlastky těsné (restriktivní) nikoli: *Mluvnice Josefa Dobrovského, napsaná na samém počátku minulého století, podává hlubší popis jazykového systému než mluvnice napsané koncem padesátých let.*

U přívlastků vyjádřených vedlejší přívlastkovou větou se rozdíl mezi přívlastkem těsným a volným neprojevuje (na rozdíl např. od angličtiny) v pravopise: přívlastkové věty se (jako věty vedlejší) oddělují čárkou vždy. Projevuje se však jinak: ve větách s funkcí přívlastku těsného (restriktivního) lze zpravidla – aspoň v projevech hovorových – místo vztažných zájmen *který/jenž* užít analytického relativy „*co/jak* + zájmeno 3. os.“ (viz § 250): *Nebylo lehké rozloučit se s bytem, ve kterém jsem léta žila // co (jak) jsem v něm léta žila.* U vět nerestriktivních to nejde: *Moje rodina, která // *co (jak) odmítala jíst ty neznámé jedy, polykala svorně nějaké zbytky od oběda.*

Poznámka: Analytického relativy „*co/jak* + zájmeno 3. os.“ lze užít i v nerestriktivních větách, které jsou referenčně relevantní (viz § 125): *Mám na mysli toho Bauman-
na, který // co // napsal tu knihu o bavorsko-českých kulturních vztazích.*

Rozdíl mezi těmito volnými a těsnými přívlastky se projevuje v mluvených projevech. Těsné přívlastky tvoří spolu s výrazem, k němuž se vztahují, jednu tónovou skupinu, volné přívlastky tvoří samostatnou tónovou skupinu.

- (2) Shodný přívlastek, který charakterizuje kvantitu osob, zvířat nebo věcí pojmenovaných substantivem, se nazývá přívlastek **kvantitativní**. Vyjadřuje se číslovkami určitými (*jeden svícen, dva (tři, čtyři) svícny, dvoje (troje) dveře, sedmero krkavců, první (druhý, stý) divák*) i neurčitými (*všichni muži, několikátý případ*); viz § 140.

252

Povahu shodného kvantitativního přívlastku mají také základní číslovky typu *pět, šest ...* a číslovky neurčité (*mnoho, málo, několik ...*), včetně nesklonných *pár, hodně, třebaže* v syntaktické pozici s formou Nom a Ak se s jménem označujícím počítaný předmět neshodují; tu je numerativ (viz § 156, 166); Nom: *Pět/Několik/Pár chlapců odešlo*, Ak: *Viděl jsem tam pět chlapců*. V ostatních pádech se ovšem s jménem označujícím počítaný předmět shodují: Gen: *pěti/několika/pár chlapců*, Dat: *pěti/několika/pár chlapcům*, Lok: *o pěti/několika/pár chlapcích*, Instr: *pěti/několika/pár chlapci*.

Poznámka: Substantiva typu *řada, množství, hromada, moře, halda* aj., vyjadřující rovněž v jednom ze svých významů kvantitu, se většinou syntakticky chovají jako substantiva, tj. ve všech pádech je jméno označující počítaný předmět v Gen. Srov. např. Lok: *o řadě chlapců*. V hov. jazyce se ovšem některá z nich už začínají chovat jako číslovky, tj. jako shodný přívlastek. Srov.: *Sníl o moři pív // o moře pivech*.

253

(3) Shodný přívlastek, kterým mluvčí identifikuje adresátovi „předmět řeči“, se nazývá přívlastek **referenční**. Funkcí tohoto přívlastku je:

- identifikovat adresátovi to, co má mluvčí na mysli a ve výpovědi pojmenovává jménem, jako složku situace, o níž se ve výpovědi mluví: *Podej mi tu (tamtu) (+ gesto) knihu; Moje žena je bruneta* (= určitý a přesně určený objekt); *Podal mi jednu (jistou, jakousi, nějakou) knihu* (= určitý, ale přesně neurčený objekt); *Podej mi nějakou (jakoukoli) knihu* (= libovolný objekt z třídy objektů, které jsou kniha);
- usnadnit adresátovi, aby v textu poznal, které výrazy (stejně nebo odlišné významem i formou) se vztahují k témuž: *Byl jednou jeden král a ten král byl už starý; Včera jsem potkal Janu. Tato atraktivní dáma byla moje tajná láska; Mičánek zvítězil. Toto vítězství bude třeba oslavit; Budu vám vyprávět příběh o jednom zahradníkovi. Náš zahradník žil v jedné malé vesnici...; V České republice je velmi nízká úmrtnost kojenců. Tento fakt svědčí o dobré úrovni našeho zdravotnictví; A: Přestanu kouřit – B: Tvé rozhodnutí mě překvapuje.*

Referenční přívlastek se vyjadřuje zvl. ukazovacími zájmeny, přívlastňovacími zájmeny a zájmeny neurčitými (*jeden, jistý, určitý, nějaký, některý, kterýsi, kterýkoli ...*); dále adjektivy, a to jednak slovesného původu (*řečený, slíbený, dříve jmenovaný, zmíněný, citovaný, uvedený, dotyčný ...*), jednak tvořenými z příslovci (*tamní, zdejší, ztřejší, včerejší, tehdejší, současný, soudobý ...*): *Musím všem řečeným pánům poděkovat; Včerejší výlet se nám vydařil. Volně sem lze přiřadit také speciální užití adjektiva milý: A milý Petr provedl zase pěknou hloupost.*

Tento přívlastek může stát také u výrazů, které mají podobu

vztažné věty s *kdo* a *co*: *Každý, kdo přijde, dostane lízátko; Všechno, co najdeš, bude tvoje.*

Slovosledné postavení shodného přívlastku

(1) Vázanost shodného **nevětně** vyjádřeného přívlastku na substantivum se (kromě shody) projevuje v postavení přívlastku: stojí totiž těsně u substantiva, a to buď před ním (*Sedící muži povstali*), nebo za ním: *Muži sedící v třetí řadě u okna povstali*. V zásadě platí toto:

(a) **Nerozvitý nebo jen velmi slabě rozvitý** přívlastek stojí zpravidla těsně před podstatným jménem: *cenná zkušenost, hořící dům, dva sudy, tato otázka ...; velmi zajímavý film, šedě zbarvená užovka*. Postopice nerozvitého přívlastku je motivována dvěma různými faktory:

- Faktory komunikační:

- klademe-li ve výpovědi důraz na vlastnost samu, nikoli na jejího nositele: *To bylo víno opravdu znamenité!; Byl to nápad přímo geniální!; intonační centrum (IC) je na adjektivu*. V mluvené češtině se důraz na vlastnost samu signalizuje jen pomocí IC, pak zůstává přívlastek před jménem: *Byl to přímo geniální nápad!;*
- při vytýkání vlastností do protikladu: *Žluté šaty ti sluší lépe než šaty zelené; To je první česká škola ve vsi. Před ní tu byla jen škola německá; IC je opět na adjektivu*. V mluvené češtině se vytčení do protikladu může signalizovat jen pomocí IC na adjektivu: *Žluté šaty ti sluší lépe než zelené šaty;*
- při citově angažovaném (negativním) hodnocení: *To je chlap líná!; Ty kluku ušatá!; Ten paličák jeden zrádná;* signálem citovosti je i porušování shody; intonační centrum je na jménu. Přívlastek s porušenou shodou nelze postavit před jméno: **To je líná chlap X To je líný chlap.*

- Faktory historické:

- tradicionalismy (vlastní jména, názvy zemí apod.): *Karel Čtvrtý, Království české, země Moravskoslezská;* jde o přívlastek rozlišující, který je v současné češtině živý v typu *Rudolf Hrušínský mladší;*
- v terminologických soustavách některých vědních oborů, zvl. v botanice, zoologii, chemii (*hortenzie latnatá, hlemýžď zahradní, žirafa Rotschildova, kyselina mravenčí, kost pažní*), v náboženských termínech (*Písmo svaté, syn Boží, mše svatá, Bůh všemohoucí*) a také např. v některých termínech sportovních (*skok daleký, skok vysoký*); jde opět o přívlastek rozlišující. V termínech, které nepostihují hierarchii prvků systémů, stojí přívlastek před jménem: *kvadratická rovnice, černý kašel*

aj. Srov. žirafa Rotschildova (zoologie) X Pythagorova věta (matematika).

Postpozice nerozvitého přívlastku v jiných případech je knižní: *Kniha tato vznikla před válkou; Povolání učitelské je krásné, ale náročné.*

Poznámka: Postponovaný přívlastek je rovněž ve frazémeh typu *pravda pravdoucí, tma tmoucí* (jde o přívlastek s významem stupňovacím), typu *hlava otevřená apod.*

- (b) **Rozvitý přívlastek** může stát před substantivem i za substantivem. Obecně platí, že čím delší je přívlastek, tím silněji tíhne k postavení za podstatným jménem. Bohatěji rozvité bývají zvl. přívlastky, jejichž jádrem je dějové adjektivum: *Vstoupil do domu vyzdobeného květinami // Vstoupil do květinami vyzdobeného domu; Dostal jsem k Vánocům knihu ilustrovanou Kamilem Lhotákem // *Dostal jsem k Vánocům Kamilem Lhotákem krásně ilustrovanou knihu.* Antepozice takových delších přívlastků je možná pouze ve stylu publicistickém a odborném: *Slamník je slámou vyplněná a látkovým obalem opatřená vložka do postele.*

Při postavení rozvitého přívlastku před podstatným jménem se však raději vyhýbáme spojením, v nichž by po sobě následovaly dvě předložky: *Vstoupil do před druhou světovou válkou postaveného domu; Řidič osobního vozidla narazil do před ním jedoucího kamiónu.* Vhodnější je postpozice, při níž se kontaktnímu postavení dvou předložek vyhneme: *Vstoupil do domu postaveného již před druhou světovou válkou.* Zcela nevhodná jsou pak spojení, v nichž po sobě následují dvě stejné předložky: *O o pět let starším návrhu nic nevím; Rozhodl se pro pro mě nepřijatelné řešení.*

Přídavné jméno, které tvoří jádro postponovaného rozvitého přívlastku, stojí zpravidla těsně u podstatného jména: *V textu smlouvy podepsané se slovenským premiérem loni v červenci v Bratislavě se říká...* Před adjektivum lze umístit jen kratší výrazy: *V textu smlouvy s premiérem podepsané se říká...* Takový slovosled, není-li motivován aktuálním členěním, je knižní a pro mladší a střední generaci archaický, přičemž toto stylistické hodnocení je o to zřetelnější, čím je postponovaný přívlastek delší: *V textu smlouvy se slovenským premiérem loni v červenci v Bratislavě podepsané se říká...* Neutrální je v ustálených konstrukcích typu *s poctivostí jemu vlastní*.

Přídavné jméno, které tvoří jádro anteponovaného slabě rozvitého přívlastku, stojí zpravidla těsně u podstatného jména: *velmi známý herec; z Hané pocházející slad.* Pouze tehdy, je-li rozvito krátkým výrazem, zvl. zřetelově autorizující povahy (viz § 223), se knižně může klást tento výraz mezi adjektivum a substantivum: *pro nás nezvyklé tvoření slov // nezvyklé pro nás tvoření slov.* Neutrál-

ní je takový slovosledný pořad v ustálených otázkách doplňovacích typu: *Jaké máte potíže?*; *Které jsou neohebné slovní druhy?*

Celý rozvitý přívlastek, ať už stojí před podstatným jménem, nebo za ním, nelze „roztrhnout“, tj. výraz rozvíjející přídavné jméno stojí tam, kde stojí přívlastkové přídavné jméno: z *jímk* *unikající vody* // *vody unikající z jímk*. Toto pravidlo se často porušuje tehdy, je-li jádrem rozvitého přívlastku dějové přídavné jméno: **unikající vody z jímk*; **vytesaný letopočet nad vchodem*; **způsobené škody na havarovaných vozidlech*. Tyto chybné konstrukce vznikají mechanickým napodobením správných konstrukcí typu *nečitelný letopočet nad vchodem*, v nichž se ovšem výraz *nad vchodem* nevztahuje k přívlastkovému adjektivu *nečitelný*, nýbrž k substantivu *letopočet*, a jeho poloha za tímto substantivem je tedy korektní; jde totiž o přívlastek neshodný k substantivu *letopočet* (*letopočet nad vchodem*). Neutrální a plně spisovné jsou takové „roztržené“ přívlastky pouze s nedějovými adjektivy, a to např. *plný, vhodný, podobný, obdobný, první, největší*: *Vhodný nástroj pro kutily* // *Pro kutily vhodný nástroj* // *Nástroj vhodný pro kutily je univerzální vrtačka*.

- (2) Vázanost shodného přívlastku vyjádřeného vedlejší větou s relativem typu „který“ na substantivum se (kromě shody) projevuje tak, že stojí těsně za substantivem, k němuž se vztahuje: *Blondýn, který tu desátého února hostil společnost, byl Josef Váňa*. Je-li toto substantivum rozvito substantivním přívlastkem neshodným, stojí přívlastková věta až za tímto substantivem: *Pohlédl na stádo koní, které čekalo na luční cestě; Budou uspořádány besedy o včelách, ke kterým budou promítnuty filmy*. Doporučujeme ovšem vyhnout se takovým konstrukcím, v nichž jsou obě substantiva ve stejném rodě a čísle, neboť pak shoda neukáže, ke kterému z nich se přívlastková věta vztahuje: *Všechny děti se bojí psa našeho souseda, který je nemá rád a štěká na ně*.

Pořadí přívlastků v přívlastku postupně rozvíjejícím

Je-li u substantiva několik nesouřadných shodných přívlastků, bývají normálně (bezpříznakově) v tomto pořadí (zleva doprava): *všechny/každý/celý* – ukazovací zájmeno – přívlastňovací zájmeno/adjektivum – číslovka – adjektiva: nejprve kvalitativní, pak relační, nakonec ta, která tvoří se substantivem sousloví: *celá tato naše první dokončená stránková korektura; ta má velká stará šedá vlněná vojenská čepice*. Více než pětičlenným spojením se však raději vyhýbáme.

Mezi přívlastky může být vložen jiný rozvíjející větný člen, který závisí na některém z nich: *ten váš modře vymalovaný pokoj; jediný opravdového boje schopný oddíl*.

256

Shodný přívlastek se může vyjádřit rovněž **podstatným jménem**, které se shoduje s řídícím jménem v čísle a v pádě, nezřídka i v rodě: Nom: *mistr kuchař*, Gen: *mistra kuchaře*; viz § 133, 136. Které ze jmen je přívlastkem, poznáme nejsnáze takto: celou skupinu, obsahující dvě substantiva různého rodu, umístíme do podmětové pozice nějaké věty a podle shody s přísudkem poznáme, které z nich je podmětem; zbývající je pak přívlastkem: *Pes Dášeňka se zaběhl*. Ve skupinách obsahujících jména stejného rodu uplatníme princip analogie.

(a) Přívlastek s významem **hodnotícím** stojí před řídícím substantivem: *Chudák Marie zemřela tak mladá; neřád zámek, dobrák učitel*.

(b) Přívlastek s významem **rozlišujícím**:

- Ve spojení dvou jmen označujících neživé předměty, flóru a faunu stojí přívlastek za řídícím substantivem: *řeka Labe, boty adidasky, vila Tereza ...; hřib satan, kočka Kašino*. V současné češtině se prosazuje tendence užívat místo shodného přívlastku (Nom: *hora Říp*, Lok: *na hoře Řípu*) neshodného přívlastku v Nom (nominativ jmenovací): Lok: *na hoře Říp*. K jménům domácím se šíří od jmen cizího původu, v češtině často nesnadno skloňovatelných: *na hoře Makalu*.
- Ve spojení dvou jmen označujících osoby je situace složitější. Z hlediska funkce přívlastku bychom ve spojení typu *doktor Hruban* čekali, že přívlastkem (rozlišujícím) je výraz druhý, tedy *Hruban*. Syntakticky se však jako přívlastek chová výraz první, tedy *doktor*. (Svědčí o tom test shody v hovorových typech s nepřechýlenou formou *Doktor Hrubanová se brzy vrátila* nebo ve větách vojenské mluvy *Poručík Kotasová splnila rozkaz*.)

Přívlastek neshodný

257

Přívlastek neshodný je takový přívlastek, který se neshoduje se substantivem. Jeho tvar se tedy nemění. Srov. Nom: *kus cukru*; Gen: *kusu cukru*; Instr: *kusem cukru* ... Vázanost na substantivum se projevuje slovosledně, a to těsnou postpozicí za substantivem, k němuž se vztahuje: *Poobědvali jsme v kavárně na rohu České* (přívlastek neshodný) X *Na rohu České jsme poobědvali v kavárně* (přísluvečné určení místa).

Rozlišujeme: (1) neshodný přívlastek valenční; a to (a) s pádově fixovanou formou (*přednáška o ekologii; souhlas s tím, že nepojedu; chutí pracovat*); (b) s pádově nefixovanou formou (*výstup na Sněžku (k pramenům Moravy, do oblak); chování jak(o) řeznický pes // řeznického psa*); (2) přívlastek nevalenční, tj. s pádově nefixovanou formou (*nádobu z hlíny; krádež v samoobsluze*).

Poznámka: V této učebnici budeme popisovat neshodný přívlastek s fixovanou formou na jedné straně a neshodný přívlastek s nefixovanou formou na straně druhé. Zdůvodnění je analogické jako v § 177.

(1) Neshodný přívlastek s **pádově fixovanou formou**

Je-li v přívlastkové pozici umístěn některý ze substantčních aktantů (viz § 17), je neshodný přívlastek vyjadřován **substantivem** s věcným významem: *Ptáci zpívají* → *zpěv ptáků*; *lov ryb*, *přání rodičům*, *šetření proudem*.

Je-li v přívlastkové pozici umístěn některý ze situačních aktantů (viz § 17), je neshodný přívlastek primárně vyjadřován **vedlejšími větami kompletivními se spojkou**: *Zakázal mi, abych kouřil* → *zákaz, abych kouřil/abys kouřil ...*; *rozhodnutí, že se ožení*; *dotaz, zda přijede i babička*. Forma těchto vedlejších vět (zvl. spojka) se při změně přísudkového výrazu v dějové/stavové substantivum nemění.

Jako výsledek náhrady těchto přívlastkových vět nabývá neshodný přívlastek podoby konstrukce, jejímž jádrem je **infinitiv** nebo **dějové substantivum**: *zákaz, abys kouřil // kouřit // kouření*; *touha (po tom) zvítězit // po vítězství*; *schopnost (k tomu) soustředit se // k soustředění*; *nápad koupit si auto*; *pokus nepromluvit*. Výraz *to* v příslušném pádě plní funkci pádového ukazatele.

Poznámka: Častou stylistickou chybou je hromadění neshodných genitivních přívlastků, zvl. ve formě substantiv verbálních: *Nařízení provedení plnění bylo splněno*; *Nastane urychlování získávání deviz*.

Nejčastější a hierarchicky nejvyšší formou neshodného přívlastku je **genitiv**; jeho transformační výklad viz § 119, 120. Z významového hlediska se rozlišuje:

- (a) **genitiv agentní** (vyjadřuje konatele v širokém smyslu): *zpěv ptáků*; *příjezd delegace (do Prahy)*; *vzpomínka babičky (na dětství)*; *rozkaz velitele (adresovaný vojákům)*; *lítost matky (nad nemocným dítětem)*; viz § 119;
- (b) **genitiv nositele vlastnosti**: *směnitelnost koruny*; *smutek pozůstalých*; *blátivost silnic*; *zbabělost lidí*; *náchylnost Petra (k nemoci)*; viz § 120;
- (c) **genitiv patientní** (vyjadřuje objekt dějem zasažený): *lov ryb (rybáři)*; *zčervenání Evy*; *vznik románu*; *oprava televizoru (firmou AB-servis // u firmy AB-servis)*; *okupace země (nepřáteli // od nepřátel)*; *doprava nákladu (výtahem // pomocí výtahu)*; *valorizace důchodů*; viz § 119;

Poznámka: Gen patientní stojí také u nedějových substantiv tvořených od sloves implikujících *patiens*, např. u jmen činitelských: *krotitel lvů*; *lepič plakátů*; *vynálezce loďního šroubu*. V jejich významu je agens vyjadřován slootovorným sufixem: *milovník dobrého piva* = „ten, kdo miluje dobré pivo“. Stejný Gen stojí také u některých názvů prostředků činnosti: *čistička vody*, *opékač topinek*; převažuje-li účelové pojetí prostředku, mívá přívlastek formu *na* + Ak: *plácačka na mouchy*; viz § 120.

- (d) **genitiv posesivní** (přináležitostní v širokém smyslu): označuje někoho/něco, komu/čemu přináleží (a) konkrétní entita, (b) abstraktní entita: (a): *chalupa mého otce*, *ručičky hodinek*, *křídla ptáků*,

syn slovenského prezidenta, přítel našeho Petra; (b) kouzlo manekýnek/nechtěného, směla Sparty, právo obžalovaného. Za spisovný se zatím nepovažuje holý Gen v typu (a), tj. chalupa otce, třebaže je to prostředek zcela běžný: tužka spisovatele, přítel Heleny. Noremní je jen u jmen v pl. (dresy hráčů, křídla ptáků), a pokud se jedná o přináležitost ve smyslu části a celku: noha stolu; viz § 121;

(e) genitiv autorský: balada Jana Nerudy, opery Bedřicha Smetany. Za spisovný se zatím nepovažuje holý genitiv (branka Haška), třebaže je to prostředek dnes už zcela běžný: rekord Ploce, sochy Zoubka. U skutečného autorství (nikoli u autorství sportovního) je alternativní hovorová forma od + Gen: sochy od Zoubka; viz § 121;

(f) genitiv zobrazovaného: obraz prezidenta, fotografie Karla Gotta, socha Svobody; označuje toho/to, co je zobrazeno nebo symbolizováno tím, co je pojmenováno řídícím substantivem; viz § 121;

(g) genitiv dedikační: most Palackého, nábreží Aloise Jiráska, ulice Milady Horákové, náměstí Míru; označuje toho nebo to, na čí počest je to, co je označeno řídícím jménem, pojmenováno; viz § 121;

259a

Poznámka: Neshodnému přívlastku vyjádřenému genitivu uvedených typů konkurují shodný přívlastek adjektivní, vyjádřený:

- **individuálně posesivními adjektivy:** Gen agentní: vzpomínka babičky na dětství // babiččina vzpomínka na dětství; Gen nositele vlastnosti: náchylnost Petra k nemocem // Petrova náchylnost k nemocem; Gen patientní: zčervenání Evy // Evino zčervenání; Gen posesivní: chalupa mého otce // otcova chalupa; Gen autorský: balada Jana Nerudy // Nerudova balada; Gen zobrazovaného: obraz prezidenta // prezidentův obraz; Gen dedikační: nábreží Aloise Jiráska // Jiráskovo nábreží. Přídavné jméno přívlastňovací nelze užít zvl. tehdy, když:

- je přívlastkem jméno, od něhož se přívlastňovací adjektiva tvoří;
- je přívlastkem výraz rozvitý: *hokejstovo Paškovo zranění // zranění hokejisty Paška; jako archaismus, někdy využívaný k dosažení stylistického efektu, se zachovaly rozvité přívlastky typu páně redaktorovo pero (// páně redaktora pero // pero pana redaktora).

- **kolektivně posesivními adjektivy:** na -í (kost ryby // rybí kost, med včel // včelí med), na -ský (koruna krále // královská koruna, plat ředitele // ředitelský plat);

- **relačními adjektivy:** na -ový (kůra stromů // stromová kůra), event. na -ovní (dveře domu // domovní dveře).

Individuálně posesivní adjektivum se užívá spíše v těch spojeních, v nichž se přívlastek vztahuje k určitému (byť třeba neurčenému) jednotlivci (jednotlivcům): Královská koruna byla poseta diamanty (= „koruna jednoho určitého krále“, tj. koruna našeho / tohoto krále). Spojení obsahující holý přívlastek vyjádřený obecným podstatným jménem v Gen jsou dvojznačná: přívlastek se v nich může vztahovat jak k určitému jednotlivci (Koruna krále byla poseta diamanty), tak k celému druhu (Koruna krále má být zlatá a poseta diamanty). Jednoznačně vyjadřuje vztah k druhu přívlastek vyjádřený kolektivně posesivním adjektivem tvořeným od obecných podstatných jmen: Královská koruna má být zlatá a poseta diamanty.

(h) genitiv vlastnosti: žena černých vlasů, člověk veselé mysli, obraz nesmírné ceny. Je to vždy výraz rozvitý: *žena vlasů; viz § 121. Genitiv vlastnosti nelze užít u vlastních jmen: *Petr černých vlasů;

Poznámka: Odpovídá mu shodný přívlastek vyjádřený složenými adjektivy (černovlasá žena), nebo rozvitý neshodný přívlastek s formou Instr s předložkou s: žena s černými vlasy.

- (i) genitiv vysvětlovací: *trest smrti, dar výmluvnosti, titul profesora*; viz § 121. Ve spojeních typu *titul univerzitního profesora* se dnes šíří Nom: *titul univerzitní profesor*. Je tomu tak proto, že v nich proniká citátová povaha přívlastku;

- (j) genitiv kvantifikovaného předmětu: *kubík písku, kus pole, roj včel, konec vody*.

Poznámka: Formu Gen má i přívlastek s významem stupňovacím: *král králů, hrůza hrůz*; je ekvivalentní s formou *nad* + Ak: *král nad krále*.

(2) Neshodný přívlastek s pádově nefixovanou formou

Označuje různé okolnosti: *cesta zpátky // sem // k babičce // na nádraží, nádoba z hlíny, sňatky z rozumu, koš na odpadky* aj. Jeho transformační výklad viz § 122. Často mu částečně odpovídá shodný přívlastek adjektivní; viz § 249:

- místo: *dům naproti // protější dům; zvyky zde a tam // zdejší a tamější zvyky; elektrárna v Dukovanech // dukovanská elektrárna; babička z Brna // brněnská babička; slavnost na zahradě // zahradní slavnost; kámen na hrobě // náhrobní kámen; místnost v podkroví // podkrovní místnost; prostor mezi hvězdami // mezihvězdný prostor; těhotenství mimo dělohu // mimoděložní těhotenství;*
- čas: *hlídka v noci // noční hlídka; noci v létě // letní noci; plat za rok // roční plat; Praha Rudolfa II. // rudolfinská Praha; vývoj po listopadu // listopadový vývoj; próza mezi válkami // meziválečná próza; politika před únorem // předúnorová politika;*
- způsob:
 - (a) přímo: *hovor nahlas // hlasitý hovor;*
 - (b) přirovnáním: *svatba jako řemen; chování jako Švejk // švejkovské chování;*
 - (c) následkem/výsledkem: *vajíčka natvrdo;*
 - (d) citováním: *slovo ryba; román Kdo chytá v žitě; film Není kouře bez ohně; titul univerzitní profesor;*
- míra:
 - (a) přímo: *práce za tři; známka za dvě koruny // dvoukorunová známka;*
 - (b) přirovnáním: *lež jak Brno; podvod jak prase;*
 - (c) následkem/výsledkem: *křik do ochraptění; (takový) kluk, aby se mi líbil; radost k zbláznění;*
- původ: *svetr z vlny // vlněný svetr; dům z cihel // cihlový dům;*
- výsledek/následek: *proměna v labuť;*
- prostředek v širokém smyslu:
 - (a) nástroj: *řezání pilou; stříhání tupými nůžkami; hra na klavír;*
 - (b) látka/materiál: *nátěr luxolem; čištění skvrn benzinem;*
 - (c) prostředek přemístění: *jízda vlakem; létání balonem // v balonu // balonové létání;*

- (d) prostředek v užším smyslu: *důkaz pomoci rekonstrukce*;
- **původce:**
 - (a) personální: *pochvala od ředitele // ředitelem*;
 - (b) nepersonální: *pořezání o nůž; otrava houbami*;
 - **průvodní okolnost:** *mládenec s růží v klopě; procházka se psem*;
 - (a) nenastalých, ale očekávaných: *odchod bez zaplacení*;
 - (b) irelevantních: *střelba hlava nehlava*; - **zřetel:** *hlava na počty; právo volného rozhodování // na volné rozhodování*;
 - **příčina:** *zatčení pro krádež; soud kvůli milicím*;
 - **podmínka:** *sestava jednotky mimo boj; jízda za mokra*;
 - **přípustka:** *víra navzdory poznání*;
 - **účel:** *prášek na praní // prací prášek; stroj na pletení // pletací stroj; zařízení na filtrování // filtrovací/filtrační zařízení; sál na hodování // hodovní sál; koš na odpadky // odpadkový koš*.

261

Slovosledné postavení neshodného přívlastku

Neshodný přívlastek se klade za řídící podstatné jméno. Výjimky z tohoto pravidla jsou ojedinělé:

- je-li přívlastek vyjádřen podstatným jménem s adjektivním skloněním, může stát i před podstatným jménem: *hajného hůl // hůl hajného; Palackého Dějiny // Dějiny Palackého*;
- v ustálených spojeních typu *ve vlastním smyslu slova // ve vlastním slova smyslu* je možná postpozice i antepozice;
- v hovorovém jazyce je možné postavit před substantivum neshodný přívlastek přívlastňovací: *tatínek Jára // Jára tatínek*.

Závisí-li na jménu více neshodných přívlastků substantivních, stojí nejbližší k němu přívlastek vyjádřený formou Gen: *nelegální obchod domorodců s perlami; průnik levého obránce na soupeřovu polovinu, boj lékařů s rakovinou*. Pořadí opačné, tj. *nelegální obchod s perlami domorodců*, které se šíří v současné češtině, se považuje za nevhodné; má nadto zcela jiný význam.

Závisí-li na jménu více neshodných přívlastků, z nichž jeden je vyjádřen adverbem, nejbližší k jménu stojí přívlastek adverbiální nebo substantivní přívlastek s formou Gen: *cesta tam a zase zpátky dr. Papula // cesta dr. Papula tam a zase zpátky*.

Základní literatura

- BÁZLIK, M.: Akuzativny objekt z hlediska valencie v porovnání s angličtinou. Jazykovedný časopis, 37, 1986, s. 39–45.
- BĚLIČOVÁ, H.: Příslovečné věty s významem časové hranice v současných slovanských jazycích. Slavia, 55, 1986, s. 225–236.